

УДК 821.161.1

Людмила РОМАЩЕНКО

**ПОЛЬСЬКИЙ СВІТ У ПОВІСТІ К. ПАУСТОВСЬКОГО
«ДАЛЕКИЕ ГОДЫ»**

У статті проаналізовано елементи предметного світу повісті К. Паустовського «Далекі роки», досліджено образну систему та проблематику твору, пов'язану з польською культурою.

У творчості К. Паустовського напрочуд тісно переплелися російські, українські, польські, білоруські, литовські, грузинські, турецькі, єврейські, іспанські, англійські, французькі, китайські та ін. мотиви. При цьому польські займають почесне місце, але при цьому недостатньо вивчені. Особливо це стосується автобіографічної повісті «Далекіе годы», що оповідає про дитячий і юнацький період життя письменника, чия життєва і творча доля пов'язана з Черкащиною. Вони з'являються вже в першому розділі повісті «Смерть отца» і пов'язані з описом костюлу та образом ксьондза. Фігура католицького священика епізодична, виписана ескізно, за допомогою короткої портретної характеристики: «молодой», на ньому «было черное длиннополое пальто с бархатным воротником и странная, тоже черная, круглая шляпа»¹. Він приїхав у Городище для причащення вмираючого батька головного героя-наратора. При уважнішому прочитанні стає очевидною важлива художня функція цього образу. Саме священикові належать слова «о вечной тоске по счастью и о долине слез»², що спочатку схвилювали сімнадцятилітнього юнака, а пізніше стали, по суті, його головним естетичним принципом – прагненням зображувати у творах жадання щастя і недосконалість людських відносин.

Наявність польського матеріалу пояснюється передусім біографічним чинником – бабуся письменника по материнській лінії була полькою. Їй присвячені розділи «Поездка в Ченстохов», «Розовые олеандры», «Сон в бабушкином саду». Портрет Вікентії Іванівни (буденний і святковий) свідчить і про властивості її натури, і про етносоціальний статус. Ось якою постає жінка зі сторінок повісті: «высокая старуха», «всегда ходила в трауре и черной наколке. Впервые она надела траур после разгрома польского восстания в 1863 году и с тех пор ни разу его не снимала. Мы были уверены, что во время восстания у бабушки убили жениха – какого-нибудь гордого польского

¹ Паустовский К. Собрание сочинений: в 8 т. – М. : Художественная литература, 1967. – Т. 4. – 712 с. – С. 9.

² Там само, С. 14.

мятежника...»³; «...бабушка – торжественная и красивая, вся в черном шелку, с искусственным цветком гелиотропа, приколотым к корсажу. Ее седые гладкие волосы были видны из-под кружевной накладки. Платье ее шуршало, и двигалась она легко, – бабушка молодела в эту ночь. Она зажигала лампадки, после этого натягивала черные кружевные перчатки, и отец подавал ей мантилью с широкими завязками из лент»⁴.

Головна риса вдачі бабусі – надмірна, фанатична (що властиве багатьом полякам) релігійність, що ставала причиною частих конфліктів із батьком Костика. З бабусяю пов'язаний перший богомольний досвід хлопчика. Глибоко віруюча Вікентія Іванівна хотіла залучити й онука до віри в Бога. Вона взяла Костика із собою в релігійну подорож по священних для кожного католика місцях: Вільно, Варшава і Ченстохова, де в католицькому монастирі Ясна Гура зберігалася знаменита ікона Божої Матері Ченстоховської. Пам'ять восьмирічної дитини зафіксувала не лише красу святих місць: «Я помню прозрачную виленскую весну и каплицу Острая Брама⁵, куда бабушка ходила к причастию. Весь город был в зеленоватом и золотистом блеске первых листьев. В полдень на Замковой горе стреляла пушка времен Наполеона»⁶; у Варшаві – «памятник Копернику и кавярни, где бабушка угощала меня «пшевруцонной кавой»... Она угощала меня и пирожными – меренгами, таявшими во рту с маслянистой холодной сладостью. Все это подавали нам вертлявые девушки в гофрированных передниках»⁷. Запам'ятався і релігійний фанатизм, що вперше вразив хлопчика до глибини душі. Побачене очима дитини передає вже досвідчений автор за допомогою виразної картини, у якій поєднуються зорові, звукові, динамічні і навіть нюхові образи: «Мы ощупью вошли в костел. Я ничего не увидел. Не было ни одной свечи, никакого проблеска света среди душного мрака, скованного высокими костельными стенами и наполненного дыханием сотен людей. Кромешная эта темнота сладковато пахла цветами... Мне было страшно. Люди, крестом лежавшие на полу, тихо вздыхали. Печальный шелест разносился вокруг. Внезапно в этом тяжелом мраке раздался, сотрясая стены, рыдающий гром органа. В ту же минуту вспыхнули сотни свечей. Я вскрикнул, ослепленный и испуганный»⁸.

Під час паломництва м'який і поступливий Костик мало не вперше виявив твердість характеру, відмовившись поцілувати сутану кардиналові, убачаючи в цьому жесті ознаки приниження людської гідності.

Вікентія Іванівна показана досить неоднозначною натурою, у якій поєднувалися освіченість і релігійний фанатизм, які проявлялися навіть в інтер'єрі її кімнати: «Религиозность удивительным образом уживалась в ней с передовыми идеями. Она увлекалась Герценом и одновременно Генриком Сенкевичем. Портреты Пушкина и Мицкевича всегда висели в ее комнате рядом с иконой Ченстоховской божьей матери. В революцию 1905 года она во время погромов прятала у себя революционеров-студентов и евреев⁹. Її улюблені книги – «бесконечные романы» Ю. І. Крашевського та Е. Ожешко,

³ Там само, С. 27–28.

⁴ Там само, С. 36.

⁵ Остра Брама оспівана й Т. Шевченком у вірші «У Вільні, городі преславнім...». До речі, Тарас навчався малюнку й живопису в Яна Рустема, як і Ю. І. Крашевський, навчаючись у Віленському університеті.

⁶ Паустовский К. Собрание сочинений: в 8 т. Там само, С. 28.

⁷ Там само, С. 29.

⁸ Там само, С. 32.

⁹ Там само, С. 29.

оповідання В. Г. Короленка¹⁰. У бабусі, як хорошій господині, була ще одна пристрасть – вона любила вирощувати квіти: в саду було стільки квітів, що він був схожий на величезний букет: «Бабушкин сад и все эти цветы с необыкновенной силой действовали на мое воображение. Должно быть, в этом саду и родилось мое пристрастие к путешествиям»¹¹.

Бабуся зіграла важливу роль у становленні майбутнього письменника: її настанови онукові стало згодом його світосприйняттям і головним естетичним принципом: «я любил сады, деревья. Я не ломал веток и не разорял птичьих гнезд. Может быть, потому, что бабушка Викентия Ивановна всегда говорила мне, что „мир чудо как хорош и человек должен жить в нем и трудиться, как в большом саду“»¹². Між Костиком і бабусею існував тісний духовний зв'язок, заснований передусім на спільності інтересів: «Бабушка вся светилась лаской и грустью. Несмотря на разницу лет, у нас было много общего. Бабушка любила стихи, книги, деревья, небо и собственные размышления. Она никогда меня ни к чему не принуждала»¹³.

Хлопчик, за його власним зізнанням, любив бабуся понад усіх, і вона відповідала йому взаємністю, раділа першим літературним успіхам онука більше, ніж він сам. Надзвичайною ліричною теплотою пронизані сторінки, де йде мова про Вікентію Іванівну, котра поповнила галерею образів російської і української літератури – від пушкінської няні до бабусі Ліни Костенко.

Бабуся Паустовського – це образне втілення «старої Польщі» з її ідеалами, світовідчуттям і пристрастями, уособлення щемливої туги за втраченою батьківщиною. Створенню лірично-зворушливої картини сприяє інтертекстуальна вставка – польська селянська пісня («Ой, ты Висла голубая, /Как цветок, /Ты бежишь в чужие земли –/ Путь далек!») і опис реакції жінки на неї: «Бабушка слушала, ожав руки на коленях. Голова ее тихо тряслась, и тусклые слезы набежали на глаза. Польша была далеко-далеко! Бабушка знала, что никогда больше не увидит ни Немана, ни Вислы, ни Варшавы. Бабушка двигалась уже с трудом и даже перестала ездить в костел»¹⁴.

Паустовський чи не ретельніше від українських письменників, з документальною точністю оповідає про нинішню столицю України початку ХХ століття (так само Ю. І. Крашевський краще від російських та українських митців розповів про Київ ХІХ століття, і не тільки). Письменник детально зображує гімназичні і студентські будні в оточенні поляків під час його навчання в Києві.

Досить колоритною особою в повісті є Олендський, котрий запам'ятовується добродушністю, незмінним почуттям гумору, своєю улюбленою історією про те, як служив у Варшаві панахиду над серцем Шопена¹⁵. Ксьондз-канонік – абсолютна протилежність православному

¹⁰ Як відомо, В. Короленка називають російським письменником українсько-польського походження. Він народився й зростав у Житомирі (пізніше – у Рівному), в родині повітового судді – нащадка козацького роду, а мати його була полькою, тому він з дитинства знав польську мову.

¹¹ Паустовский К. Собрание сочинений: в 8 т. Там само, С. 34.

¹² Там само, С. 82.

¹³ Там само, С. 209.

¹⁴ Там само, С. 250.

¹⁵ Урни із серцями Ф. Шопена (епітафія з карарського мармуру зроблена в 1880 році Леонардом Марконі) і нобелівського лауреата В. Реймонта (1929) поховані в колонах базилики Святого Хреста (Kościół Świętego Krzyża) у Варшаві. У храмі також є епітафії Ю. І. Крашевського, Б. Пруса, Ю. Словацького і В. Сікорського.

законовчителю, соборному протоієрею Трегубову, завзятому монархістові, що повністю ігнорує принципи людинолюбства і співчуття, обов'язкові для нього за посадою. Якщо останнього гімназисти боялися і ненавиділи, тікали із «закону божого», то в класі Олендського, навпаки, знаходили притулок і захист. Ксьондз ніколи не видавав утікачів і навіть заохочував цукерками тих, хто краще за учнів-поляків читав «Магніфікат». Канонік мав авторитет не лише у юних гімназистів: «Его хорошо знали в Киеве – высокого ксендза со смеющимися глазами»¹⁶.

Колоритний характер отця-каноніка виписаний за допомогою портретної («Высокий, тучный, с белой головой, с черными четками на руке»¹⁷) і мовної характеристики. Його мова пересипана полонізмами, біблійськими виразами. Останні, вжиті в буденному контексті, створюють гумористичний ефект: «Гимназист подходил к Олендскому. Ксендз громко хлопал его табакеркой по голове. Этот жест обозначал отпущение грехов.

– Садись! – говорил после этого Олендский. – Вон туда, в угол, за спину Хоржевский (Хоржевский был очень высокий гимназист, поляк), чтобы тебя не увидели из коридора и не повлекли в геенну огненную»¹⁸. Або: «Ну, – говорил в изнеможении Олендский, – скажи хоть ты «Магнификат»! И если после этого бог не покарает их, – ксендз показывал на поляков, – то только из-за своего великого милосердия»¹⁹. А епітет «лайдак», що має негативну конотацію (у перекладі з польського означає «негідник», «пройдисвіт»), у вустах ксьондза набуває протилежного (позитивного) забарвлення – вища міра похвали. Так було на екзамені з латинської мови, де Олендський оцінював уміння латиніста Субоча і знання гімназистів: «Ой, полиглоты! Ой, лайдаки! Ой, хитрецы!»²⁰.

Добродушністю, чимось схожою на Олендського, вирізнявся і шкільний сторож Казимир. Автор-наратор із вдячністю згадує свій перший день у гімназії, коли старий увів переляканого «приготовишку» в товариство «кишат» і, зрозумівши стан хлопчика, заспокоїв, почастувавши його цукеркою (символ людської доброти).

Доповнює систему образів представників польського менталітету пані Козловська – самотня мила старенька, що раділа звукам будь-якого людського голосу, для якої єдиною розвагою був похід до костюлу в супроводі Костика. Її син, поручик Ромуальд, що соромився «старушки матери, ее старомодного пальто и ее беспомощности»²¹. Кмітливий весельчак, гімназист Тадеуш Станішевський, закоханий у «панну Гжибовскую» і, може, тому прагнув допомогти всім гімназисткам скласти випускні іспити. Товариш Костика, гімназист Фіцовський («коренастый, с русой прядью на лбу, был всегда невозмутимо спокоен и относился ко всему как к глупой суете»²²), котрий дратував учителів своїми дивацтвами, передусім тим, що говорив дуже швидко і неправильно робив наголоси в словах. Саме він змусив Костика вивчати міжнародну мову есперанто (це дозволило останньому спілкуватися з людьми з багатьох країн світу) і надав свою комірчину для дружніх «гулянок»,

¹⁶ Паустовский К. Собрание сочинений: в 8 т. Там само, С. 99.

¹⁷ Там само, С. 98.

¹⁸ Там само, С. 98.

¹⁹ Там само, С. 99.

²⁰ Там само, С. 219.

²¹ Там само, С. 168.

²² Там само, С. 180.

де найменше пили, а читали вірші, сперечалися, співали. Збори в маленькій кімнатці Тадеуша – прообраз, по суті, літературних салонів, модних у XIX – на поч. XX століття.

Названі персонажі виписані ескізно, але у своїй сукупності створюють багатогранний образ польського народу (за переписом 1897 року представники його склали 30 % населення Правобережної України, не рахуючи західних регіонів, а найбільше поляків осіло в Києві, Одесі, Харкові і Житомирі).

В аналізованій повісті з'являється гімназичне братство з його устоями і традиціями, і поляки в нім займають почесне місце. Разом із поляками та росіянами майбутній письменник засвоював приклади товариської підтримки і людяності. За часів єврейських погромів кращі гімназисти з росіян і поляків вирішили спеціально хоча б один предмет на випускних іспитах скласти на четвірку, щоб не отримати золотої медалі. І, таким чином, віддати євреям усі медалі, без яких тих не приймали в університет (чи знайдемо нині подібні приклади самопожертви?!)

Проте в польському світі далеко не всі були добродушними. Утіленням людської нікчемності є викладач німецької мови Ягорський (грубий «человек с зеленым лицом»), котрий принижував вихованців і став причиною самогубства одного з них. На нього схожий і пан Капуцинський – «вредный и подлый старик»²³, якого спіткала справедлива розплата: під час народних заворушень його убили повсталі під проводом Андрія Гона; і багатий поміщик Любомирський, сторож якого – інгуш – спустив на жебраків ланцюгового пса-вовкодава, що загриз хлопчика-поводиря. І хоча ці персонажі безпосередньо не залучені до сюжету повісті, ставлення до них автора-наратора очевидне.

Доповнюють образну систему епізодичні образи богомольців і священнослужителів, котрі зустрілися на шляху Костика під час його першого паломництва. Вони виписані одним-двома штрихами: «служка-монах, подпоясанный веревкой», що продавав релігійні атрибути; інший «монах в выгоревшей рясе»; двоє польських селян, котрі сиділи біля монастирської стіни за мізерною, убогою їжею – сірий хліб із часником («у них были синие глаза и крепкие зубы»); молоденька селянка з ніжними руками, що годує груддю хворе немовля, – образне втілення материнського страждання; її чоловік Михась («бледный, опухший крестьянский парень в новой фетровой шляпе. На шляпе была нашита синяя атласная лента и за нее заткнуто павлинье перо. Парень круглыми глазами смотрел себе под ноги и не шевелился»²⁴). Він убив святого птаха – лелеку, через що почуває себе винним (адже на страждання приречений його син).

У повісті «Далекие годы» переплелися реальні факти із життя автора та його близьких і сімейна міфотворчість. Так, у розділі «Дедушка мой Максим Григорьевич» створено художньо достовірний поетичний образ діда, що співає онукам козацькі пісні, розповідає про свою участь у турецькій війні, звідки привіз красуню-туркеню Фатьму, котра прийняла християнство і нове ім'я – Гонората. Автор настільки емоційний і переконливий, що читач ніскільки не сумнівається у спілкуванні хлопчика зі своїм легендарним дідом. Але, за свідченням документів, дід майбутнього письменника Максим Дмитрович (а не Григорович, як у повісті) помер за тридцять років до народження Костика і справді повинчався з Гоноратою, але не туркенюю, а дочкою дворянина

²³ Там само, С. 196.

²⁴ Там само, С. 31.

Вікентія Вітушинського²⁵.

У творі (мовні партії Вікентії Іванівни, сторожа Казимира, автора) розсипані польські слова і вирази різних лексичних груп (назви страв, приміщень, форми звертання, абстрактні поняття, релігійні висловлювання), що створюють певний національний колорит: «меренги», «цукерок», «струцель», «мазурки», «пшевруцона кава», «спиритус», «панна», «склепы», «глупство», «маженья», «тенскнота», «нема рации», «нех бендзы похвалены Езус Христус», «на веки векув» тощо. Етнічно маркований і багатий ономастикон повісті: антропоніми (Казимир, Гонората, Дося, Михась, Ромуальд, Міцкевич, Генріх Сенкевич, Крашевський, Шопен, Весницька, Браницькая Гжибовська, Козловська, Ягорський, Фіцовський, Тадеуш Станішевський, Хоржевський, Олендський), топоніми (Ченстохов, Варшава, Ясна Гура), гідроніми (Німан, Вісла) та ін.

Таким чином, польський світ Паустовського різноманітний і багатовекторний, і однією лише повістю «Далекие годы» не вичерпується, а розгортається й у ряді інших творів, що може стати предметом майбутніх наукових досліджень.

Ludmiła Romaszczenko

Polski świat w powieści K. Paustowskiego «Dalekie lata»

W artykule przeanalizowano elementy świata przedmiotowego powieści K. Paustowskiego «Dalekie lata», zbadano system obrazów i problematykę utworu, związaną z polską kulturą.

Людмила Ромащенко

Польский мир в повести К. Паустовского «Далекие годы»

В статье проанализированы элементы предметного мира повести К. Паустовского «Далекие годы», исследована образная система и проблематика произведения, связанная с польской культурой.

Ludmyla Romaschenko

Polish world in the narrative of K. Paustovsky «The far years»

This article analyzed elements of objective world of the narrative of K. Paustovsky «The far years» and researched imagery and problems of the creation connected with Polish culture.

²⁵ Деревянко П. Белоцерковские страницы книги К. Паустовского «Повесть о жизни». К истории рода Паустовских // Паустовский К. Г. Материалы и сообщения: Сборник. – Вып. 3. – М., 2007. – С. 522–527.